

Odškodnina žrtvi kaznivega dejanja v sodobnem kazenskem pravu

Dr. Ante Carić

docent pravne fakultete v Splitu

1. Ena izmed značilnosti sodobnega razvoja kazenskega prava in kriminologije sta povečana skrb in zanimanje za storilca kaznivega dejanja, njegovo osebnost ter njegove pravice. Nasprotno pa je ostala žrtev kaznivega dejanja nekako odrinjena in skoraj pozabljena. Šele v povojnem obdobju se pojavlja žrtev kaznivega dejanja v žarišču znanstvenih raziskovanj pravnikov in kriminologov. Tako se pojavlja tudi viktinologija kot nova znanstvena disciplina, ki naj bi se ukvarjala s preučevanjem žrtve kaznivega dejanja, njenih lastnosti in odnosov s storilcem, komaj nekaj več kot 20 let. V sklopu splošne zapostavljenosti žrtve kaznivega dejanja se v kazenskem pravu ni posvečala posebna pozornost problemu njenih pravic do odškodnine, ki ji gre zaradi posledic kaznivega dejanja. Zares je čudno, da se v postopku s storilcem kaznivega dejanja tako pogosto sklicujemo na svobodo in in pravice človeka, medtem ko te pravice pozabljamo, kadar gre za nedolžno žrtev, ki je s storitvijo kaznivega dejanja utrpela škodo.

Dandanes so vse pogostnejše zahteve, naj se v okviru kazenskega prava posveti več pozornosti problemu odškodnine žrtvi kaznivega dejanja. Res je sicer, da skoraj vse kazenske zakonodaje na svetu priznavajo pravico do odškodnine oškodovancu, ki jo je utrpel s storitvijo kaznivega dejanja. Toda praktične možnosti za izvajanje te pravice so pogosto zelo majhne. Dogaja se namreč, da ostane storilec kaznivega dejanja neodkrit, tako da žrtev nima zoper koga postaviti zahtevka za izplačilo odškodnine. Če pa je sodišče žrtvi kaznivega dejanja prisodilo odškodnino, je izplačilo odvisno od premoženjskih razmer obsojenca, te pa običajno niso posebno zadovoljive. Glede na to, da sta organizacija dela in nagrada za delo obsojencev v kazenskih ustanovah po obstoječih penitenciarne sistemih po svetu takšni, da žrtvi ne dajejo dosti upanja za realizacijo prisojene odškodnine, lahko rečemo, da je realizacija odškodnine bolj igra naključja kakor pa dosledna uporaba pravnih predpisov v katerikoli državi. Zaradi takšnega anahronizma se pojavljajo poskusi take ureditve, da bi bilo izplačilo prisojene odškodnine žrtvi neodvisno od premoženjskih razmer storilca kaznivega dejanja. Tako se je v zadnjih letih v nekaterih državah pojavil sistem državnega nadomestila, tj. žrtvam se za nekatera kazniva dejanja izplačuje prisojena odškodnina iz posebnega, v ta namen določenega državnega sklada. Čeprav ide-

ja o izplačilu odškodnine žrtvam kaznivega dejanja iz državnega sklada ni nova, pa dobi v današnjih razmerah in ob spremenjenih pojmovanjih o preprečevanju kriminalitete ter resocializaciji storilca vseeno nov smisel in nove razsežnosti. Zaradi teh razlogov pa je treba državno kompenzacijo in še posebej problem odškodnine žrtvi kaznivega dejanja vsestransko in kritično pretresti.

2. Gledano zgodovinsko, obstoji tesna zveza med odškodnino in denarno kaznijo, saj ima slednja svoje korenine v povračilu škode še v praskupnosti. Odškodnina je imela dolgo časa značilnosti kazni. Tako je v srednjeveški Angliji plačal storilec kaznivega dejanja dvojni znesek škode, ki jo je povzročil, pri čemer je dobila del žrtve kaznivega dejanja, drugi del pa je šel v korist fevdalca ali kralja. V nekaterih federalnih državah ZDA pa je moral storilec kaznivega dejanja tatvine še v začetku XIX. stoletja plačati lastniku ukradene stvari njeno dvojno vrednost.¹ Razprave o odškodnini so se začele v drugi polovici XIX. stoletja, ko so pod vplivom predstavnikov italijanske pozitivistične šole (posebno Garofala in Ferrija) o tem vprašanju razpravljali na vrsti mednarodnih kongresov (npr. na I. kongresu klinične antropologije v Rimu leta 1885, V. mednarodnem penološkem kongresu v Bruxellesu leta 1900). Ferri je vnesel odškodnino v svoj enotni sistem ukrepov socialne zaščite kot povračilni ukrep, kateremu pripisuje pomembno socialno in preventivno vlogo, posebno glede zločincev iz strasti.

Pod vplivom Ferrija in Garofala se je pojavila ob koncu prejšnjega stoletja tudi ideja, da se osnuje poseben državni sklad za izplačilo odškodnine žrtvam kaznivih dejanj, v katerem naj bi se zbirala sredstva od vplačanih denarnih kazni. Oblikovanje takšnega sklada so predlagali leta 1900 na kongresu v Bruxellesu, vendar je bil že pred tem vnesen v načrt mehiškega kazenskega zakonika leta 1871. Pozneje zasledimo ta predlog tudi v Ferrijevem načrtu italijanskega kazenskega zakonika iz leta 1921. Kljub temu se nobena od predloženih idej o državnem nadomestilu ni uresničila v praksi. Po drugi svetovni vojni je razpravo o odškodnini oživila v Angliji Margery Fry, ki je najprej zastopala idejo neposrednega izplačila odškodnine žrtvi po samem

¹ S. Schafer, *Restitution to Victim of Crime*, London, 1960, p. 7; Sutherland-Cressey, *Principles of Criminology*, sixth ed., p. 278.

storilcu, pri čemer je poudarjala vzgojni vpliv.² Ko pa je bila ta ideja zavržena, ker so njeni nasprotniki poudarjali vrsto ugovorov, je bil na njeno pobudo ustanovljen poseben parlamentarni odbor, ki naj bi ugotovil možnosti za uvedbo programa državne kompenzacije žrtvam kaznivega dejanja. Potem ko je odbor priporočil uvažanje državne kompenzacije in izdelal v ta namen poseben načrt, je predlog kmalu dobil potrebno podporo, tako da je bila državna kompenzacija žrtvam nasilnih kaznivih dejanj uvedena v Angliji 1. 7. 1964. leta.³

3. Danes lahko ugotovimo v zakonodajah posameznih dežel različne sisteme izplačila odškodnin žrtvam kaznivih dejanj; odškodnina se prisoja v kazenskem, civilnem ali izvensodnem postopku. V večini držav se obravnava odškodnina kot popolnoma nekazenski ukrep za storjeno kaznivo dejanje, ukrep, ki z večjo ali manjšo učinkovitostjo spopolnjuje sistem nerepresivne reakcije družbe zoper kriminaliteto. Dolžnost izplačila odškodnine žrtvi gre praviloma v breme storilca, ki je s svojim kaznivim dejanjem škodo tudi povzročil. Sistem državne kompenzacije, po katerem izplačuje odškodnino žrtvi kaznivega dejanja država iz posebnega sklada, ima le manjše število dežel na svetu. V teh državah prehaja premoženjskopравни zahtevek do višine izplačane zneska odškodnine po izplačilu žrtvi na državo samo.

Različne oblike izplačila odškodnine v posameznih državah lahko razvrstimo v tri temeljne skupine, ki se med seboj razločujejo po nekaterih bistvenih značilnostih.

a) *Odškodnina civilnopravnega značaja, ki jo sodišče prisoja v kazenskem (tako imenovanem adhezijskem postopku) ali civilnem postopku.* Oškodovanec ima pravico uveljavljati svoj premoženjskopравни zahtevek v kazenskem postopku, toda kljub temu ima odškodnina poudarjeno nekazenski značaj. Obstajajo tudi nekatera določila, s katerimi se poudarja civilni značaj odškodnine in zagotavlja dominacija kazenskega predmeta v kazenskem postopku. Tako lahko na primer žrtev uveljavi svoj premoženjskopравни zahtevek tudi v civilnem postopku. Toda če se zahtevek uveljavlja v kazenskem postopku, kazensko sodišče ne mora o njem odločati, če bi

to podaljšalo kazenski postopek, temveč lahko napoti žrtev, da svoj zahtevek uveljavi pred civilnim sodiščem. V nekaterih deželah so postavljene tudi omejitve višine zneska odškodnine, o katerih lahko odloča kazensko sodišče.⁴ Takšen sistem uveljavljanja in prisojanja odškodnine je v rabi v večini dežel po svetu in še posebej v Evropi. Ta sistem ima nekatere dobre, pa tudi slabe strani. Kot nekazenski ukrep civilna odškodnina ne stigmatizira storilca (posebno če je prisojena ob pogojni obsodbi ali z denarno kaznijo), pa tudi ne otežuje njegove resocializacije. Glede na to, da se s tem sistemom poudarjata višina povzročene škode in škodljiv rezultat storjenega kaznivega dejanja, ima to lahko določen vzgojni vpliv na storilca, posebno če o odškodnini odloča isto sodišče, ki izreče tudi kazni. Toda v praksi skoraj vseh dežel, ki uporabljajo ta sistem, kazenska sodišča najpogosteje napotijo žrtev, da svoj odškodninski zahtevek uveljavlja na civilnem sodišču, s čimer se močno zmanjšuje vzgojni in poboljševalni učinek odškodnine. Vendar je največja pomanjkljivost tega sistema njegova neučinkovitost. Ta se pokaže zlasti takrat, ko gre obsojenec na prestajanje prostostne kazni, nima pa premoženja, iz katerega bi bilo mogoče dobiti prisojeno odškodnino. Majhna nagrada za delo obsojencev, ki je daleč od zaslužene, v takih primerih ne zadošča za izplačilo odškodnine, karštno je prisodilo sodišče. Temu je treba dodati še to, da v nekaterih deželah omejujejo ali celo popolnoma onemogočajo izplačilo odškodnine iz obsojenčevega zaslužka, kar spravi žrtev glede realizacije odškodnine v skoraj brezupen položaj.

b) *Odškodnina, ki je kazenskega značaja in ki jo prisoja sodišče v kazenskem postopku.* Čeprav ima odškodnina v teh primerih določene civilne značilnosti, je njen kazenski značaj popolnoma jasen. Pomeni namreč vrsto kazni, ki jo v kazenskem postopku izreče sodišče poleg druge kazni ali samostojno, glede na to, kako je to določeno v nacionalni kazenski zakonodaji. Takšen sistem je redkost in ga pozna le sovjetska zakonodaja. Tako določa na primer kazenski zakonik RSFSR v čl. 32 kazni, s katero se naloži storilcu plačilo povzročene škode. Ta kazni ima predvsem reparacijski značaj. Storilcu namreč nalaga dolžnost, da, če je le mogoče, z lastnim delom povrne povzročeno škodo, ali da se javno opraviči oškodovancu. Lahko pa se storilcu naloži tudi obveznost, da povrne žrtvi materialno škodo iz lastnih sredstev, če znesek ne presega

² G. Geis, *Correction and Programs of Compensation to Victims of Violent Crime*, American Journal of Correnction, 1968 No 1 prevod v Izboru, 1968, št. 3—4, str. 299—300.

³ A. Normandeau, *Compensation d'Etat aux victimes de la criminalité*, Revue internationale de Criminologie et de la police technique, No 3, p. 186;

⁴ Schafer S. *ibid.* str. 103—104.

100 rubljev. Iz vsega navedenega je razviden razloček med civilnim in kazenskim načinom določanja odškodnine. Medtem ko se razpravlja o odškodnini civilnega značaja v civilnem postopku, odloča o odškodnini kot kazni samo kazensko sodišče, in sicer neodvisno od zahtevka oškodovanca. S tem se vzgojni vpliv, ki ga tak sistem lahko ima na storilca, ne postavlja v odvisnost od premoženjskoprnega zahtevka žrtve. Poleg tega lahko odškodnina kazenskega značaja poglubi prepad med storilcem in žrtvijo, ki je nastal z izvršitvijo kaznivega dejanja.⁵

c) *Nadomestilo škode iz posebnega državnega sklada, prisojeno žrtvi v kazenskem ali v posebnem izvensodnem postopku.* Odškodnina, ki jo dobi žrtev za povzročeno škodo zaradi kaznivega dejanja iz državnega sklada, je večinoma civilnega ali nevtralnega značaja, kar je odvisno od organov in postopka, v katerem se prisoja. Sistem državne kompenzacije je prva uvedla Kuba z zakonikom o družbeni obrambi leta 1938. Precej pozneje so ji sledile Nova Zelandija (1963. leta) in nekatere zvezne države ZDA (Kalifornija, New York, Havaji). Uvajanje sistema državne kompenzacije se sedaj obravnava v Kanadi, kakor tudi v ZDA — ne samo v pravu posameznih zveznih držav, temveč tudi v ameriškem federalnem pravu, tj. v ameriškem kongresu.

Sistem državnega nadomestila je izzval veliko zanimanje kriminologov in penologov ter pridobil že dosti zagovornikov, pa tudi nasprotnikov, ki opozarjajo na njegove slabosti in navajajo argumente zoper tako »družbeno zavarovanje za škodo, povzročeno s storitvijo kaznivega dejanja« (Mueller). Glede na to, da ta sistem odstopa od prej navedenih v bistvenem elementu, tj. v subjektu, ki žrtvi izplača odškodnino, mu bomo posvetili v tem sestavku nekaj več pozornosti.

4. Osnovni namen, ki ga želijo doseči z uvajanjem sistema državne kompenzacije, je zagotovilo, da bo žrtvi povrnjena škoda, ki jo je utrpela s storitvijo kaznivega dejanja. To zagotovilo dobi realno podlago le tedaj, če postane pravica žrtve do odškodnine neodvisna od pre-

⁵ Po zgledu na sovjetsko zakonodajo je tudi naš kazenski zakonik predvideval v splošnem delu v čl. 56 iz leta 1947 kazni povračila škode, vendar je imela ta kazni, različno od ruskega kazenskega zakonika, izključno reparacijski značaj in se je lahko, kot tudi v sovjetski zakonodaji, v primeru, če obveznost ni bila poravnana, zamenjala z denarno kaznijo ali s kaznijo poboljševalnega dela (čl. 56. odst. 2 OKZ).

moženjskih razmer obsojenca. Zato prevzema država obveznost, da bo žrtvi ob določenih pogojih izplačala odškodnino, tako, da preide nanjo premoženjskopravni zahtevk zoper storilca kaznivega dejanja. Na tem določilu temelje vsi obstoječi sistemi državne kompenzacije, čeprav so med njimi nekateri razločki, kot na primer glede temelja in višine odškodnine, postopka in organov, ki o njej odločajo.

Kuba ima prvi in hkrati najpopolnejši sistem državne kompenzacije, ki se nanaša na vse žrtve kaznivih dejanj.⁶ Vsako izvršeno kaznivo dejanje ima za posledico civilno odgovornost storilca, da povrne žrtvi povzročeno škodo in kazensko sodišče mora določiti njen obseg in višino. Odgovornost storilca za škodo je precej obsežna in zajema nadomestilo materialne in moralne škode, kakor tudi drugo škodo, povzročeno s kaznivim dejanjem. Prisojeni znesek se izplača žrtvi iz posebnega sklada finančnega ministrstva, ki zbira sredstva za ta sklad iz različnih virov — od vplačanih denarnih kazni, od dela zaslužka obsojencev, ki se določa z zakonom, od vplačanih zahtevkov za odškodnino žrtvam kaznivih dejanj itd. Z izplačilom odškodnine žrtvi kaznivega dejanja preide premoženjskopravni zahtevk za odškodnino z žrtve na državo. Čeprav je kubanski sistem pretežno civilnega značaja, ima tudi določene kazenske značilnosti. V primeru namreč, ko država ne more izterjati od storilca prisojenega zneska, ki ga je izplačala žrtvi kaznivega dejanja, ga zapre v kazenski zavod za toliko časa, dokler iz dela njegovega zaslužka za delo v kazenskem zavodu ne nadomesti izplačanega zneska, ali pa dolžni znesek spremeni v zaporno kazen, ki pa ne sme trajati več kot šest mesecev. Največja pomanjkljivost kubanskega sistema je pomanjkanje sredstev v državnem skladu in to zmanjšuje njegovo učinkovitost.

V Angliji je uveden nekoliko ožji sistem državne kompenzacije, ki obsega le kazniva dejanja zoper osebe, storjena z nasiljem (torej nekatera kazniva dejanja zoper življenje in telo in nekatere seksualne delikte).⁷ Iz kompenzacije so izločeni premoženjski in prometni delikti. Pravico do odškodnine ima žrtev (ali njeni dediči), ki je zaradi kaznivega dejanja umrla ali bila hudo poškodovana, kakor tudi oseba, ki je dobila poškodbe pri prijetju storilca ali pri po-

⁶ S. Schafer, *ibid.* str. 66—72 za kubanski sistem kompenzacije žrtvam.

⁷ B. W. Downey, *Compensating Victims of Violent Crime*, *The British Journal of Criminology*, 1965, No 1, str. 92—95.

moči policiji pri preprečitvi kateregakoli kaznivega dejanja. Po angleškem sistemu poplača državni sklad stroške za zdravljenje, izgubljeni zaslužek ter telesne in duševne bolečine, ki so v zvezi s kriminalnim dogodkom. Zahtevek za odškodnino je popolnoma neodvisen od izteka kazenskega postopka. O njem odloča po predpisih civilnega prava poseben administrativni organ (Criminal Injuries Compensation Board), ki ga tvori pet članov, samih pravnikov. Preseneča nas to, da ni zraven zdravnikov, saj ta odbor odloča tudi o vprašanjih, za katera je potrebno prav tako medicinsko kot pravno znanje.⁸

Novozelandski sistem nadomestila je neke vrste zavarovanje za škodo, ki je nastala z izvršitvijo kaznivega dejanja, saj se izplača žrtvi odškodnina, katere višina je za posamezne vrste kršitev vnaprej določena. Nasprotno pa je odškodnina v Kaliforniji odvisna od potrebe in siromaštva — žrtev mora namreč najprej dokazati svoje slabe premoženjske razmere in nujnost pomoči, pa tudi v tem primeru dobi le nujno potreben minimum odškodnine. Zdi se, da je takšen sistem bolj podoben državni pomoči osebi, ki je zaradi kaznivega dejanja zašla v materialne težave, kot pa pravemu sistemu državne kompenzacije.

Skupna značilnost državne kompenzacije v Angliji, Novi Zelandiji in v zveznih državah ZDA je ta, da o zahtevku žrtve za odškodnino odloča poseben izvensodni organ, in sicer neodvisno od kazenskega postopka zoper storilca kaznivega dejanja. Ti sistemi so drugačni od kubanskega in niso niti civilnopravnega niti kazenskega značaja, temveč so nevtralni.

5. Kakšna je resnična vrednost takšnih programov državne kompenzacije žrtvam kaznivih dejanj? Problem povračila škode, povzročene s kaznivim dejanjem, je mogoče gledati z dveh stališč — s stališča žrtve in njenih interesov ter s stališča preprečevanja kriminalitete in rehabilitacije storilca kaznivega dejanja. Če pogledamo sistem državne kompenzacije s stališča žrtve, lahko postavimo vprašanje, koliko zagotavlja takšen sistem pravico žrtve do odškodnine, če je bila škoda povzročena s kaznivim dejanjem. Nedvomno da se želi z uvajanjem državne kompenzacije doseči določeno ravnotežje, ki je po

prevladujočem civilnem sistemu odškodnine usmerjeno precej na škodo žrtve in tako izboljšati njen pravni položaj. Za žrtev je sistem državne kompenzacije v vsakem primeru ugodnejša rešitev, saj ji daje več priložnosti za dosego odškodnine, poleg tega pa njena pravica do odškodnine ni odvisna od odkritja storilca in rezultata kazenskega postopka. S tega stališča je uvajanje tega sistema popolnoma utemeljeno. Ali nudi državna kompenzacija še kakšne druge prednosti v primerjavi s sistemom izplačila odškodnine po storilcu? Obstaja mnenje, da ima takšno poseganje v obveznosti storilca kaznivega dejanja in državno prevzemanje teh obveznosti zelo velike družbene posledice, ki še vedno niso v celoti preučene.⁹ Vredno je nakazati nekatere izmed teh posledic, ker se zdi, da jih ne bi bilo dobro podcenjevati.

Z uvajanjem državne kompenzacije se storilec kaznivega dejanja znebi obveznosti plačila odškodnine, ki bi jo sicer moral sam izpolniti, obveznost pa prevzame država. S tem prevzame država tudi del odgovornosti za storjeno kaznivo dejanje. Ali pomeni, da je to udarec, ki je namerjen zoper načelo individualne odgovornosti storilca za izvršeno kaznivo dejanje, na katerem temelji celotno sodobno kazensko pravo? Ali ne bo takšno javno priznanje državne odgovornosti za storjeno kaznivo dejanje oslabilo tistega notranjega občutka odgovornosti, ki ga ima bolj ali manj vsak človek? Nasprotniki uvajanja državne kompenzacije opozarjajo na možnost socialne dekadence, katere posledica bi bila lahko hujša od ekonomskih, ki jih lahko povzroči uvajanje tega sistema. Schafer poudarja, da bi takšne možnosti ne smeli prezreti.¹⁰ Eden izmed najhujših nasprotnikov državne kompenzacije v ZDA je profesor nemškega rodu Mueller; ta meni, da sprejetje takšnega sistema izplačila odškodnine ni priporočljivo zlasti s kriminalno-političnega stališča, ker škoduje učinkoviti uporabi zakona in lahko pomeni »poziv za prevzemanje tveganja, posebno glede sumljivega obnašanja storilca«. ¹¹ Prav tako ni mogoče izključiti možnosti zlorabe tega sistema, tj. lažnih prijav ali celo sporazumov med »storilcem« in »žrtvijo«. Zdi se, da je bila taka bojazen tudi pri angleškem zakonodajalcu; pokazala se je v nekaterih

⁸ Prejšnji predlog glede sestave odbora, ki ni bil sprejet, je predvideval, naj ima predsednik odbora pravno izobrazbo, medtem ko bi bili člani odbora zdravnik in mirovni sodnik, od katerih naj bi bil eden ženska — E. Griew, Compensation for Victims of Crimes of Violence, Criminal Law Review, 1962, december, str. 803.

⁹ G. O. W. Mueller & Fré Le Poole-Griffiths, Comparative Criminal Procedure, New York — London, 1969, str. 27.

¹⁰ S. Schaffer, *ibid.* str. 113.

¹¹ G. O. W. Mueller, Compensation for Victims of Criminal Violence, Journal of Public Law, 1959, No 8, str. 231 (citirano po Normandeau, *ibid.* str. 186).

omejitvah glede temelja in pravice do odškodnine v angleškem sistemu. Razen tega žrtev nima pravice do odškodnine v nobenem pozitivnem sistemu državne kompenzacije, če je kakorkoli povzročila kaznivo dejanje ali pri njem sodelovala. V takšnih primerih, kakor tudi pri vseh sumljivih zahtevkih, je nujno poznati viktimologijo in izkoristiti dosežke te znanosti, ki v sodobni kriminologiji še vedno ni dosegla takšne ravni, da bi se družba lahko učinkovito zavarovala pred morebitnimi zlorabami.

Uvajanje državne kompenzacije ima nekaj posledic tudi na penološkem področju. Upravičeno namreč domnevamo, da sistem državne kompenzacije lahko pripelje do oslabitve povračilnega značaja sodne odločbe in do boljšega razumevanja žrtve za postopek s storilcem. Kajti žrtev, ki bo brez strahu za uveljavitev svojih pravic do odškodnine, bo bolj dovzetna za konstruktivno sodelovanje pri prevzgoji storilca. Toda z druge strani se s prevzemanjem obveznosti države, da žrtvi nadomesti škodo in oprostí storilca te obveznosti, zgubi tisti vzgojni vpliv, ki ga ima lahko na storilca neposredno izplačilo odškodnine žrtvi kaznivega dejanja. Ko je žrtev enkrat prejela odškodnino, zgubi svoj premoženjskopравни zahtevek do storilca in ta prehaja na državo, ki se ji ponuja možnost, da to izrabi za rehabilitacijo storilca. Toda sedanji penološki sistemi izvrševanja prostostnih kazni kakor tudi nagrade za delo obsojencev onemogočajo izvajanje te zamisli. Zdi se, da se je tega zavedal tudi angleški zakonodajalec, saj je kratko in malo odločil, ne da bi se pri tem globlje spuščal v ta težavni problem, da po izplačilu odškodnine žrtvi kaznivega dejanja prevzame pravico do tožbe zoper storilca država. Tako nam preostane le še upanje, da bo sistem državne kompenzacije pospešil reformo nagrajevanja za delo obsojencev, ki bi omogočila, da se plačilo odškodnine po storilcu izkoristi kot eno izmed sredstev za njegovo rehabilitacijo. Poleg tega bi takšen sistem lahko dal realnejšo podobo o škodi, ki jo utrpí družba od kriminalitete, in jo tako spodbudil k širši uporabi preventivnih ukrepov.

6. Maloštevilni obstoječi sistemi državne kompenzacije žrtvam kaznivih dejanj so prekratek čas v rabi, da bi o njihovi učinkovitosti lahko rekli kaj določnejšega. Vendar lahko že sedaj ugotovimo, da se temu sistemu ni posrečilo združiti dveh, v nekem smislu nasprotujočih si interesov — interesa žrtve in interesa storilca. Res je sicer, da daje žrtvi boljša poročila, da ji bo s kaznivim dejanjem povzročena škoda povrnjena. Vendar

se pojavlja resen dvom, če ta sistem lahko uveljavi načela, ki naj jih vsebuje institut odškodnine, tj. da pomaga pri resocializaciji storilca.¹² Verjetno je to eden izmed vzrokov, da je »število pristašev programa državne kompenzacije v ZDA močno upadlo«,¹³ poleg tega, da so za uvajanje takšnega sistema potrebne dolgotrajne in temeljite priprave in velika materialna sredstva. Vendar to ne pomeni, da v modernem sistemu odškodnine žrtvam kaznivega dejanja tudi državna kompenzacija ne bi imela svojega mesta. Ta bi lahko pripomogla k temu, da bi našli takšen sistem odškodnine, kakršen bi uskladjal obe zahtevi, ki se postavljata pred sodobno kazensko pravo in kriminalno politiko. Zahtevi namreč, da se žrtvi zagotovi pravično nadomestilo za povzročeno škodo in pripomore k procesu rehabilitacije storilca, s tem pa tudi k splošni prevenciji družbe pred kriminaliteto. Drugače povedano, progresivni sistem odškodnine bi moral biti v enaki meri usmerjen k dvojnemu cilju — odpravi škodljivih posledic kaznivega dejanja in rehabilitaciji njegovega storilca. Rehabilitacija storilca pomeni namreč njegovo usposobitev za vrnitev v družbo kot njen enakopraven član. Ta vrnitev pa je lahko uspešna le tedaj, če je bila žrtvi povrnjena celotna škoda, ki jo je utrpela s kaznivim dejanjem. Pri vsem tem je za žrtev manj pomembno, kdo ji je škodo povrnil, ali storilec kaznivega dejanja, ali država. Zaradi tega bi bilo potrebno dati v modernem sistemu nadomestila škode prednost tisti obliki, ki bi ob pričakovani učinkovitosti in ob zadostnem upoštevanju interesov žrtve pomagala tudi v procesu resocializacije storilca. Mnenja smo, da bi bil glede tega najprimernejši mešani sistem, ki bi dopuščal izplačilo odškodnine po storilcu v kazenskem postopku, s sistemom državne kompenzacije, ki naj bi bila podrejenega in dopolnilnega značaja.

Zahtevek za odškodnino je po danes veljavnih sistemih po svetu civilnopravnega značaja in ni vezan na rezultat kazenskega postopka. To pomeni, da obstoji enoten koncept instituta odškodnine, v katerem se ne dela razloček med škodo, ki je nastala zaradi civilnega delikta, in škodo, ki je bila povzročena s kaznivim dejanjem. Tako je odškodnina za storjeno škodo s kaznivim dejanjem »zdrknila« na področje civilnega prava. To se v sodni praksi še stopnjuje, kajti opažajo se močne tendence, da se razprava o odškodnini

¹² S. Schafer, *ibid.* str. 124.

¹³ G. Geis, *ibid.* str. 301.

zaradi kaznivega dejanja izloči iz kazenskega postopka. Tako ravnajo sodišča zaradi tega, da bi preprečila skupen nastop javnega tožilca in žrtve v kazenskem postopku, ker menijo, da žrtev ne bi smela vplivati na izid kazenskega postopka niti oteževati izvajanja namena kaznovalne politike.¹⁴ Takšen izrazito civilni (nekazenski) značaj odškodnine je prej pomanjkljivost kot prednost obstoječega sistema. Ne moremo sicer zanikati tega, da odškodnina in odgovornost zanjo izhajata iz posledic kaznivega dejanja in da se prisojata po predpisih premoženjskega prava. Toda odškodnina ne bi smela biti izključno civilnopravnega značaja, niti bi se ne smela razsojati le v civilnem postopku. Sutherland upravičeno pripominja, da bi imela odškodnina, spopolnjena s kazenskimi značilnostmi, boljši rehabilitacijski učinek za številne storilce, ker bi jasneje poudarjala škodljivo posledico kaznivega dejanja.¹⁵ Odškodnina bi lahko ustrezala navedeni zahtevi le, če bi postala sestavni del kazni, tj. če bi jo prisodilo izključno kazensko sodišče tako, da gre njeno izplačilo v breme storilca. Takšna »kazenska« odškodnina bi vplivala na povečanje občutka krivde pri storilcu kaznivega dejanja, kajti plačilo odškodnine neposredno oškodovancu »ima za posledico močnejše notranje učinkovanje kazni, kot pa če odškodnino izplača nevtralna država.«¹⁶ Poleg tega bi moralo sodišče odločati o odškodnini po uradni dolžnosti, torej neodvisno od premoženjskopravnega zahtevka žrtve in tudi ne bi smela biti predmet pogodbe med žrtvijo in storilcem, kot je to na primer mogoče pri civilni odškodnini. Tako bi se zmanjšala vloga žrtve v kazenskem postopku, s tem pa tudi njen morebitni negativni vpliv na cilje kriminalne politike. Poleg tega ima razprava o odškodnini pred kazenskim sodiščem, razen že omenjenega pozitivnega poboljševalnega vpliva, tudi še druge prednosti. Takšen postopek je za stranke hitrejši in cenejši, z njim se izognemo nepotrebnemu ponavljanju dokazov, preprečimo pa tudi možnost, da kazensko in civilno sodišče o isti stvari in na temelju istih dokazov ne sprejmeta različnih odločitev. Naposled tudi menimo, da je kazensko sodišče bolj kvalificirano kot civilno, da vzame zadevo v pretres in da bolj upošteva vse tiste okoliščine, ki bi utegnile vplivati na višino odškodnine v zvezi s konkretnim kaznivim dejanjem. Ugovoru, da se z odločanjem o višini od-

škodnine pred kazenskim sodiščem zavlačuje odločitev o krivdi in kazni, se lahko izognemo tako, da v zamotanih primerih postopek o ugotavljanju višine odškodnine kazensko sodišče izloči in da o tem izreče svojo odločitev pozneje.

Da bi z odškodnino, ki ima kazenske značilnosti, združili interes žrtve z rehabilitacijo storilca tudi v primerih, ko od storilca zaradi njegovih slabih premoženjskih razmer ni mogoče pričakovati, da bo žrtvi izplačal prisojeno odškodnino, bi bilo potrebno predvideti tudi možnost izplačila odškodnine iz posebnega državnega sklada. Tako bi prišla državna kompenzacija v poštev le, če bi ostal storilec kaznivega dejanja neznan, ali če prisojene odškodnine zaradi slabih premoženjskih razmer od storilca niti delno niti v celoti ne bi bilo mogoče izterjati. V zvezi s takšno dopolnilno državno kompenzacijo žrtvi se pojavlja problem, kako od storilca dobiti izplačani znesek odškodnine iz državnega sklada, da bi vsaj nekoliko zagotovili rehabilitacijski učinek odškodnine. Reševanje tega problema bi lahko pospešila temeljita reforma sistema nagrajevanja obsojencev za delo v kazenskih zavodih, ki bi ga morali vsaj približati sistemu nagrajevanja delavcev na svobodi, saj bi le tako lahko izločali določen del zaslužka obsojencev za vračilo dolga državnemu kompenzacijskemu skladu. V nekaterih primerih bi sicer lahko ta dolg izterjali iz obsojenčevega zaslužka po prestani kazni. Toda ne smemo pozabiti, da po daljšem času oslabi vzgojni učinek prisojene odškodnine na storilca kaznivega dejanja. V vsakem primeru pa je spreminjanje neizplačane odškodnine v kazni odvzema prostosti po našem mnenju najmanj primerna rešitev, ki je ne bi smeli uporabljati. Upoštevati je treba, da bi z ustreznim načinom sicer lahko prisilili storilca kaznivega dejanja k vračilu dolga in da bi se s tem zmanjšali izdatki iz sklada za kompenzacije žrtvam kaznivih dejanj. Toda finančni element ni edina ovira in težava na poti uvajanja sistema državne kompenzacije, pa čeprav bi imel ta sistem samo dopolnilni pomen. Viktoriološka raziskovanja o odnosih med žrtvijo in storilcem, statistike žrtv posameznih kaznivih dejanj, kakor tudi ugotavljanje verjetnosti (rizika), da kdo postane žrtev,¹⁷ bi lahko preprečile morebitne zlorabe tega sistema, obenem pa pokazale, s kakšnimi finančnimi sredstvi bi bilo mogoče vzdrževati sistem

¹⁴ S. Schafer, *ibid.* str. 12.

¹⁵ Sutherland — Cressey, *ibid.* str. 576.

¹⁶ H. Hentig, *The Criminal and his Victim*, New Haven, 1948, str. 217.

¹⁷ Glede obstoja verjetnosti, da kdo postane žrtev določenega kaznivega dejanja, je eden izmed pionirjev viktimologije izraelski odvetnik B. Mendelsohn, ki je vpeljal v viktimologijo poseben izraz »index

državne kompenzacije pri nekaterih kaznivih dejanjih. Nazadnje je treba opozoriti tudi na težave pri razlikovanju posameznih vrst kaznivih dejanj, če bi se državna kompenzacija omejila le na nekatera izmed njih. Vse to pa priča, da so potrebne za uvajanje sistema državne kompenzacije zelo obsežne priprave in raziskovanja, da bi lahko preprečili morebitne slabe posledice ali celo neljuba presenečenja.

7. Na koncu še nekaj besed o odškodnini v našem kazenskopravnem sistemu. Naš sistem ima vse prednosti pa tudi slabosti civilnega sistema odškodnine, ki je tudi najpogostnejši v Evropi. Ta sistem ne daje zadosti zagotovil oškodovancu, da mu bo škoda, ki jo je utrpel s storitvijo kaznivega dejanja, tudi povrnjena. Hkrati je sistemu odvzet sleherni vpliv na storilca, kajti naša kazenska sodišča običajno ne razpravljajo o višini odškodnine, temveč napotijo oškodovanca, da svoj premoženjskopравни zahtevek uveljavlja v civilni pravdi. Tudi načelo svobodnega razpolaganja oškodovanca s premoženjskopravnim zahtevkom je resna ovira za močnejši učinek odškodnine, saj je to odvisno od tega, ali je oškodovanec postavil svoj zahtevek v kazenskem postopku ali ne.¹⁸ Na podlagi vsega navedenega lahko ugotovimo, da je vloga odškodnine v našem kazenskem pravu in pri izvajanju smotrov kaznovalne politike zelo skromna. Nekoliko večji pomen ima odškodnina le v primeru, kadar se storilcu kaznivega dejanja pri izreku pogojne obsodbe postavi še dodatni pogoj, da namreč povrne žrtvi povzročeno škodo (člen 48. odstavek 2. KZ). Nekatera zagotovi daje oškodovancu tudi določilo člena 62 a KZ, po katerem se ta odškoduje s svojim premoženjskopravnim zahtevkom iz zneska storilcu odvzete premoženjske koristi. Upravičeno pa lahko domnevamo, da uporaba navedenih določil v praksi naših sodišč ni posebno pogostna, tako da imajo le omejen učinek.

Iz navedenega izhaja, da naš sistem odškodnine žrtvam kaznivih dejanj ne izpolnjuje tistih

de Victimité«; glede prometnih deliktov poudarja, da se verjetnost, da bo kdo žrtev, povečuje s starostjo osebe, posebno od 45. leta starosti naprej — B. Mendelsohn, La victimologie, Revue internationale de Criminologie et de police technique, 1956, No 2, str. 104—105.

¹⁸ Ali ni med drugim nelogično, da sodišče po uradni dolžnosti ugotavlja višino povzročene škode, če sta njen obstoj in višina konstitutivni znak ali kvalifikatorni element kaznivega dejanja, medtem ko hkrati ne more prisiliti storilca, da to škodo povrne, če oškodovanec ni svojega premoženjskoprnega zahtevka uveljavljal v kazenskem postopku?

funkcij, ki se v modernem kazenskem pravu od tega instituta zahtevajo in da bi bila potrebna temeljita revizija, če želimo, da bo tudi odškodnina prispevala k uresničevanju ciljev kriminalne politike. Morebitno uvajanje državne kompenzacije je pri nas nedvomno še stvar, ki sodi v daljšo prihodnost, kajti poprej bo potrebno raziskati številne družbene, pravne in kriminalnopolitične posledice, ki jih tak sistem lahko povzroči. Vendar se zdi, da je mogoče tudi brez radikalnih posegov v veljavni sistem doseči njegovo izboljšanje. Pogostnejše izrekanje plačila odškodnine ob pogojni obsodbi, posebno v primerih, ko je storilec zmožen povrniti povzročeno škodo, bi imelo na primer dvojni učinek. Takšna praksa bolj zagotavlja, da bo pravica oškodovanca do odškodnine uveljavljena, ima pa tudi določen rehabilitacijski učinek, saj se o odškodnini razpravlja v kazenskem postopku. Na splošno lahko rečemo, da bi bilo zelo zaželeno, ko bi se kazenska sodišča močnejše angažirala pri odločanju o odškodnini; to bi lahko dosegli že z manjšimi spremembami določil o premoženjskoprnem zahtevku oškodovanca (X. poglavje ZKP). Predvideti bi mogli na primer, da je oškodovanec dolžan vložiti svoj premoženjskopравни zahtevek v kazenskem postopku (namesto dose-danjih pravic — čl. 97 ZKP). Če oškodovanec tega ne bi napravil iz kakršnihkoli razlogov, naj bi tak zahtevek namesto njega vložil javni tožilec po uradni dolžnosti. Da bi omogočili kazenskemu sodišču, da brez zavlačevanja kazenskega postopka razsoja tudi o premoženjskoprnem zahtevku oškodovanca, bi bilo potrebno predvideti možnost, da sodišče po odločitvi o krivdi in kazni lahko s posebnim sklepom odloči še o odškodnini, ki jo zahteva oškodovanec (podobno kot pri posebnem sklepu o stroških kazenskega postopka — člen 90. odstavek 2. ZKP). Takšna rešitev ne bi bila v škodo hitrosti kazenskega postopka, medtem ko bi dobila odločitev o odškodnini izrazito kazenski pomen, kar bi imelo določen vzgojni učinek na storilca kaznivega dejanja. Navsezadnje bi razmišljanja o pravičnejšem, učinkovitejšem in s kriminalnopolitičnega stališča sprejemljivejšem sistemu o odškodnini pri nas lahko v bližnji ali daljši prihodnosti pripeljala do drugačne in na modernih konceptih temelječe organizacije dela in nagrajevanja obsojencev v naših kazensko poboljševalnih zavodih.

Iz srbohrvaščine prevedel
Boris Uderman

Restitution to the Victim of Crime in Modern Penal Law

by Dr. Ante Carić, Docent at the Faculty of Law, Split, Croatia

In different legal systems, the position of the victim of crime is rather unclearly dealt with in respect of his rights to restitution. In this sense, existing legal systems can be divided into three groups: systems of civil compensation, systems of compensation which are penal in their essence, and systems of state compensation. The state compensation system does not have the full effect it should possess in modern penal law. A modern system should secure the interests of the victim and of the offender, both to assure the victim that he will ob-

tain just restitution and to assist the offender in rehabilitation. In the author's opinion, this goal could be reached through a composite system, including, with compensation, some penal law characteristics and state compensation. This last, however, should be less important and should play only a supplementary role.

The author also makes certain suggestions regarding improvements to the Yugoslav systems of compensation in penal law.